

den förvånande stora samlingen av kyrkotextilier, som bevarats från hans verkstad, förstår man vilken storhetstid Stureepoken var i vår konsthistoria. Senmedeltidens Stockholm, som var den kontinentala konstens inkörspport i riket, uppvisar tillika ett självständigt konstskapande, som i sin art uthärdar en jämförelse med det bästa, som frambragtes i kontinentens stora kulturländer. Den fängslande utställningen av Alberts verk på Historiska Museet borde kunna inspirera till upptäcktsfärder bland våra märkliga medeltidsmonument ute i landet och öppna blickarna för värdet av den nationella konst, som i stor utsträckning alltjämt bildar ram kring gudstjänstlivet i svenska bygder.

Ragnar Stenberg.

Tidegärdens hymner i svensk medeltid.

Endast långsamt, steg för steg öppnar sig för oss den förreformatoriska liturgiska utvecklingen i Sverige. Hela det väldiga och betydelsefulla fält, som de svenska medeltida stiftstraditionerna i fråga om breviarierna utgöra, har hittills i ganska betydlig omfattning legat outforskat.

Naturligt nog inriktades intresset först på mässan. Med sin doktorsavhandling *Über die schwedischen Sequenzen I, II* (Uppsala 1927) tog Carl-Allan Moberg upp ett visserligen mycket begränsat ämne inom den medeltida svenska missaletraditionen, som dock gav honom anledning att på en punkt belysa den svenska mässans beroende av utländska förebilder och bevisa sin egen förtrogenhet med källmaterialet och sin omfattande beläsenhet inom den gregorianska sångens gebiet.

En mera omfattande uppgift hade redan tidigare Gustaf Lindberg ålagt sig i sin doktorsavhandling: *Die schwedischen Missalien des Mittelalters I* (Uppsala 1923). Icke minst hans klarläggande av de olika urkundernas ursprungsort var av värde. Tyvärr blev hans påbegynta arbete brått avbrutet av hans förtidiga död. Nya bidrag av synnerlig vikt ha lämnats av Toni Schmid. Av hennes många

lärda och banbrytande undersökningar må här endast erinras om utgåvan av *Liber eccelsiae Vallentunensis* (Stockholm 1945). Genom hennes outtröttliga samlarenergi och hennes spårsinne ha helt nya urkunder framdragits, vilka tillsammanstagna med tidigare kända låter ana vilket värdefullt material som trots ogynnsamma öden, dock alltfört står till buds för den, som vill kartlägga svensk medeltida liturgisk tradition, i dess beroende av främmande förebilder, vilka belysa de kulturella kyrkliga förbindelseelinjerna, men samtidigt ock i den relativa självständigheten.

Med den omfattande och mycket lärda undersökning, vars första del Carl-Allan Moberg nu offentliggjort under titeln: *Die liturgischen Hymnen in Schweden I* (Einar Munksgaard, Köpenhamn 1947, 398 s. 50:— kr.) *Beiträge zur Liturgie- und Musikgeschichte des Mittelalters und der Reformationszeit.*, har hans studier nu förts över från mässans till tidegärdens område. I denna första del, i sig redan mycket omfattande — inalles nära 400 sidor — lämnar han utförliga besked om källorna och texten till hymnerna och meddelar text och melodiregister, inte minst för de senare betygar man honom sin tacksamhet. Själva musiken och musikhistorien skall meddelas i nästa del. Man vill uttala den livliga förhoppningen att löftet om denna del II icke skall svikas, utan snart infrias. Vad som bjudes i den första delen är så värdefullt att man måste livligt beklaga om tiden för den musikaliska delen förskjutes i en oviss framtid. Vad som här tarvas torde i första hand vara de ekonomiska medlen.

Undersökningen inledes med en bred skildring av brevariehymnernas historia från de äldsta vittnesbörden om hymnodien, vilka gå tillbaka till senare hälften av 300-talet. Det kan vara värt att erinra om att hymnerna icke hörde med till den ursprungliga tidebönen och att västerlandets kristna kyrka ställde sig kallsinnigt inför avsikten att i gudstjänsten upptaga texter hämtade från andra håll än bibeln. Heretikerna funno att hymnernas melodier kunde fånga uppmärksamheten och att därvid kunde man »inmänga sina kätterska läror». Kyrkofäderna motsatte sig principiellt och konsekvent antikens profan-musikaliska former. Det var också den hellenistiska kulturen, som blev hymnodiens groningsgrund.

Ambrosius av Milano, den latinska och västerländska hymnodiens fader, införde efter bruket i orientaliska trakter hymnerna i tidebönen år 386. Folket instämde i *Gloria Patri* versen. Han

var själv hymnförfattare. Man räknar med fyra säkra hymner av hans hand, av vilka en ännu bevaras i vår svenska psalmbok, nämligen nr 58, dock i förvanskad gestalt. Beträffande 14 andra hymner diskuteras deras äkthet.

Enligt Ambrosius lärjunge, Augustinus, består den ambrosianska hymnen av 32 rader: 4×8 rader, sammanfogade av jambiska dipodier.

Avgörande för hymnodien blev Benedikt av Nursia, som i *Officium divinum* inlemmade hymnen såsom obligat beståndsdel. Därmed begynte tiden för det kollektiva arbetet inom hymnodien. Det gammalbenediktinska hymnariet omfattade c:a 20 hymner. Från omkring år 800 känner man en hymnlista med 23 nya hymner. Enligt Blume skall denna lista härröra från Gregorius den store och skall av dennes vän Augustin förts till den irländska kyrkan och därifrån sedermera överförts tillbaka till kontinenten och till det romerska breviariet.

Genom Hrabanus Maurus († 856) veta vi att på hans tid voro hymner i bruk i alla västerländska kyrkor.

Från 900-talet ökas hymnerna i de olika länderna i Europa raskt. Grundbeståndet är över allt lika, det nytillkomna skiftar. Omkring år 1000 kan man räkna omkring 135 hymner. Med ordnarna följa nya hymner, liksom med de nyskapade kyrkofesterna. Det var alltså detta den västerländska kyrkans arv, som förmedlades till Sverige, när vårt land inlemmades i den västerländska kristenheten genom missioner, som emanerade från olika kulturkretsar.

Härom berätta de ännu bevarade breviarierna och antifonalerna, vilka dock utsatts för en fruktansvärd ödeläggelse, varom Moberg lämnar utförligt besked. Om man under senmedeltiden beräknar kyrkoenheterna i Sverige till c:a 1000 och antar att varje kyrka haft 4—5 liturgiska böcker var, skulle beståndet ha uppgått till 4 à 5000. Av detta är tyvärr föga bevarat. En fruktansvärd ödeläggelse har övergått denna kulturskatt. Ett utomordentligt intressant belägg för riktigheten i Mobergs antaganden på denna punkt gives av Arnold Sandberg i hans undersökning: *Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med år 1800* (Lund 1948). Av tillgängliga inventarielistor från 1590-talet finner han att i 189 församlingar inom stiftet fanns nära 800 liturgiska böcker. Under tiden 1633—1649 redovisas sammanlagt högst 100 medeltida böcker och i inventarielistorna från 1650—1699 sammanlagt — 11 bök-

ker. Det tyckes i varje fall inom Linköpings stift ha varit framför allt 1600-talet, som vanvårdat detta dyrbara arv, av vilket till våra dagar endast ytterst sparsamma rester bevarats. Det var de kungliga fogdarnas behov av pergament för bindning av räkenskapsböcker, som krävde sin andel av gudstjänstböckerna, men också nya kyrkliga handskrifter, antifonaler o. d. bands i äldre pergament. Understundom rekvirerades handskrifterna till förladdning åt soldaterna.

Trots denna vandalism är det svenska fragmentmaterialet, enligt P. Wagner, det största i världen. Sålunda en utomordentligt värdefull gåva till vår tid, att framdraga och studera: tyvärr ännu icke systematiskt genomforskad och inregistrerad, ehuru lofvärda ansatser därtill gjorts.

En grundritning, upptagande de handskrifter, som meddela hymner, göres nu av Moberg, och den utgör en väsentlig del av hans undersökning. Många av dessa manuskript, äro visserligen endast små fragment, men också dessa kunna lämna viktiga bidrag till forskningen.

Det äldsta av hymnfragmenten går tillbaka till omkring år 1100 eller kort därefter, alltså till grannskapet av de svenska missionärerna Eskil, Botvid och David. Det utgör ett dubbelblad av ett hymnarium och ett kalendarium från Linköpings stift och upptar söndagens, måndagens och tisdagens hymner samt ett ofullständigt kalendarium för maj—augusti, med bl. a. den danske konung Knuts och den norske Olavs dagar upptagna. Från denna tidiga period föreligga givetvis endast sparsamma källor, men redan under 1100-talet flöda urkunderna rikare och inalles redovisas för medeltiden icke mindre än nära 500 hymnelodier.

För hymnodien är den viktigaste källan codex C 515 i Uppsala Universitetsbibliotek. Den representerar ärkestiftets tradition och består av två delar, den första från tidigt 1200-tal, den andra som innehåller det egentliga hymnariet från tiden omkring år 1300. Båda delarna visa sannolikt engelsk influens. Hymnariet upptar i sitt nuvarande skick mer än 100 hymner.

En särskild avdelning, av stort svenskt intresse meddelar källorna för den birgittinska Cantus sororum. Denna sång var endast avsedd för nunnorna i Birgittas kloster. Bröderna följde stiftstraditionen, i Vadstena alltså Linköpings stifts tradition för brevarium och antifonale.

Utomordentligt värdefullt för framtida identifiering av hand-

skriftsfragmenter äro de omsorgsfullt registrerade textvarianterna, som Moberg noterat, liksom också de icke talrika nya texterna. Intressant är det inom de svenska stiften brukade officiet för Kristi förklaringsdag, vilket Moberg offentliggör i dess helhet.

1200-talet var i Sverige en tid av konstnärligt uppvaknande och av kulturell ambition. Tyvärr ge de bevarade fragmenten icke någon tydlig bild av den inhemska konstnärliga utvecklingen. Från andra hälften av 1200-talet bevarar dock ett breviariefragment från Toresund (Strängnäs stift) betydande delar av officierna till den heliga Sigfrid och Botvids ära. De ge intryck av provinciell konst. Musikaliskt karaktäriseras denna som paroditeknik med utländsk förebild. Sigfridhymnen Sigfridi archipraesulis visar litterärt den regelrätta formen för fransk hymnpoesi från omkring år 1200.

Som betydande svensk hymndiktare framträder framför allt Brynolf Algotsson, biskop i Skara 1288, † 1317, med fyra helgonofficier, »historier», bl. a. till Eskils och Helenas ära. Vid hans sida står Nils Hermansson, Linköpings biskop och död 1391, vars berömda rimofficium Rosa rorans bonitatem visar poetisk mognad. Officiet upptogs i Linköpings och Skara (samt Växjö?) stift och i åtskilliga utländska av Birgittas kloster. Utom Birgittas officium må erinras om Hermanssons Ansgarsofficium, där han gör denna missionärgestalt levande för den svenska kyrkan. Musiken till detta officium hämtades ur Dominikusofficiet.

Moberg för fram sin undersökning intill 1600-talets första hälft, och gör här bl. a. det intressanta påpekandet att ännu så sent som i Laurentius Jonae Gestritii Någre Psalmer av år 1619 upptagas ej mindre än 33 hymner med deras melodier.

Vid studiet av denna innehållsrika och högst betydelsefulla avhandling kan man icke undgå att med livligt instämmande understryka författarens påpekande av den mycket beklagliga brist, som för närvarande gör sig gällande vid forskningen på det medeltida liturgiska området: nämligen en fullständig katalogisering och offentliggörande av de medeltida urkunderna. Först härigenom kan en grundval läggas för mera ingående studier över medeltidens struktur i Sverige, som motsvarar vida kretsars berättigade intresse. Viktiga förarbeten härtill hava under årtal gjorts av Toni Schmid.

Det är uppenbart att för de undersökningar som ännu återstå: rörande såväl mässan som tidegården, vore det av högsta värde

att icke varje avhandling behövde tyngas av källförteckning, utan att författaren kunde hänvisa till en urkundsamling. Vad såväl mäsas som tidegård beträffar är ännu de mest omfattande delarna, såväl textligt, som musikaliskt icke undersökta. Uppenbarligen måste ett sådant katalogarbete med nödvändighet bli mycket dyrbart, men med hänsyn till det stora, f. n. svåråtkomliga material, som dock föreligger, borde det vara en hederssak för vårt land att offentliggöra en sådan omfattande redogörelse för det samma.

Urkundssamlingen måste omfatta såväl register över urkundernas innehåll, med datering och bestämning av proveniens, som ock text och musik. Och den borde medtaga även de under reformationstiden tillkomna handskrifterna samt om möjligt även föra registret fram till kyrkovisornas kodifiering i 1697 års korabok. En helt ny möjlighet för de fortsatta liturgiska studierna skulle därmed givas för forskare inom och utom vårt land.

Under tiden kunna de som intressera sig för dessa ting med tillfredsställelse och glädje taga del av de betydande landvinningar som forskarna gjort inom de vita områdena av den svenska medeltiden. Vår ende nuvarande musikprofessor, Carl-Allan Moberg har i hög grad genom sitt sista specimen gjort sig förtjänt av det teologiska äretecken, som fakultet i Uppsala förlänat honom med doktorsgraden.

Arthur Adell.

Den liturgiska rörelsen inom den reformerta kyrkan i Nederländerna.

För att kunna förstå den liturgiska rörelsen inom den holländska reformerta kyrkan, måste vi kasta en blick på dess liturgi alltsedan reformationen.

Ursprung.

»Liturgien inom Nederländernas reformerta kyrkor» — överskriften stammar från de gamla psalmböckerna — uppstod i en tid av grymma förföljelser. Under Karl V och hans efterföljares